

Finn Collin

Institut for filosofi, pædagogik og retorik, Københavns Universitet

Kommentar til Arne Poulsen: Personlighedens store ord er kontraderfinerede

1. I sin artikel trækker Arne Poulsen på to resultater fra nyere filosofisk semantik, nemlig dels ideen om kontraderfinerede begreber (for at bruge Poulsens egen betegnelse), dels begrebet om "konversationelle principper" og "konversationelle implikaturer". Jeg vil begynde med at redegøre lidt mere udførligt for disse ideer end Poulsen tager sig tid til i sin artikel. Grunden er ikke mindst, at jeg mener at disse to ideer er af divergerende nytte for Poulsens projekt. Den ene, ideen om kontraderfinerede begreber, er den afgørende og centrale ide som Arne Poulsens artikel bygger på. Den anden, begrebet om "konversationelle principper", tror jeg til syvende og sidst udgør et sidespor i forhold til Poulsens centrale ærinde, ja, faktisk rummer den en fare for direkte fejlslutninger.

Begrebet om "kontraderfinerede" over for "direkte definerede" egenskaber stammer fra den engelske sprogfilosof John Austin (1962). (Austin brugte dog ikke denne terminologi, se nedenfor). Ideen er, at visse begreber (og naturligvis ikke kun begreber for mentale tilstande) ikke kan defineres positivt og i sig selv, men essentielt er bestemt ved deres modsætning til noget andet, der så kan defineres positivt. Mange af de kontraderfinerede begreber afslører sig ved selve betegnelsens sproglige form, idet denne er dannet ved at tilføje et benægtende præfix eller suffix, som ordene "upåvirket", "indifferent", "ansvarsløs" (Poulsens egne eksempler). Andre kontraderfinerede ord skjuler imidlertid deres semantiske form, idet de øjensynligt er positive (eller direkte), men i virkeligheden altså er kontraderfinerede. Disse ord kalder Arne Poulsen for "de omvendte ord". Austin brugte selv som eksempel et af de ord, som Poulsen gør til genstand for stor opmærksomhed, nemlig ordet "ægte" ("real"), omend han ikke indskrænkede det til en psykologisk kontekst. Hans pointe er at ordet "ægte" i enhver konkret anvendelse bruges til at udelukke en eller anden underforstået eller mulig antydning om, at noget ikke skulle være ægte, og at det konkrete indhold af ordet "ægte" derfor altid består i at det udelukker denne mistanke om en konkret form for uægthed. Disse uægtheder kan være af utallige forskellige arter, der typisk hænger sammen med hvad det er der erklæres for at være uægte. Der er f.eks. meget stor forskel på hvad "ægte" betyder i udtrykkene "ægte smykker", "ægte mønter", "ægte perler", etc. Ægte smykker skal f.eks. være lavet af bestemte materialer, såsom ædle metaller, og ikke billige erstatninger. "Ægte mønter" behøver ikke at være lavet af ædle metaller, men kan være lavet af det billigste aluminium, så længe de blot er præget af den pågældende nations pengeudstedende institut. "Ægte perler" kan være lavet af ganske

samme materiale som uægte, nemlig perlemor, men skal være frembragt uden menneskets mellemkomst, etc.

Pointen er altså, at visse ord eller begreber, der umiddelbart synes at stå for en homogen, positivt definerbar egenskab, ved nærmere eftersyn viser sig ikke at gøre dette. Der er intet konkret til fælles mellem alle de forskellige ting, som vi kalder ægte og dermed intet, der kunne angives i en simpel, konkret definition der henviser til nødvendige og tilstrækkelige betingelser. Austin brugte det udtryk, at det her er ordet "uægte", der "har bukserne på", og talte lidt krukke om "trouserwords" hvor Poulsen taler om "kontraderfinerede ord".

Nu til begrebet om "konversationelle principper", der er udviklet af den engelske sprogfilosof Paul Grice (Grice 1975). Hvis vi betragter sproget som handlinger, indser vi at sprog-anvendelse er underlagt samme generelle (kollektivt sanktionerede) rationalitetsbetingelser som al anden (kollektiv) adfærd. En sådan, fuldstændig banal, betingelse er, at det mennesker foretager sig i sociale situationer (situationer med interaktion mellem mennesker) skal udgøre et nyttigt skridt på vejen til fælles mål. Vi bliver forargede hvis vores medmennesker gør noget der spænder ben for fælles mål, eller blot er irrelevant i forhold til disse mål; hvis de pludselig melder sig ud af det igangværende fælles projekt og gør noget helt andet. Hvis dette princip konkret appliceres på kommunikationssituationer bliver det til, at vi forudsætter at vores medmennesker bidrager til den igangværende diskurs på en konstruktiv måde; at de giver de informationer der er nødvendige og tilstrækkelige; at de stiller de spørgsmål der er påkrævede, etc. Dette er ikke blot personlige og individuelle forventninger, baseret på erfaring med vores medmennesker, men er socialt sanktionerede normer.

Et af Grices generelle konversationelle principper lyder, "Do not make your contribution more informative than is required". Herunder falder sådanne eksempler som at fortælle tilhøreren noget han ikke har brug for at vide i den pågældende situation, eller at sige noget som denne måtte formodes at vide i forvejen. Hvis man f.eks. siger, "Lektor NN holdt foredrag om udviklingspsykologi. Hun havde tøj på", så forekommer denne ytring aparte, fordi tilhøreren i forvejen ville gå ud fra, at NN ikke holdt forelæsninger splitternøgen. Der er ingen pointe i konteksten i at påpege det modsatte. Det aparte ved ytringen skyldes at den bryder et konversationelt princip.

Denne mekanisme kan nu i anden omgang bruges til ved hjælp af sproget at antyde og insinuere ting, som ikke direkte siges, såkaldte konversationelle implikaturer. Hvis man siger, "Lektor NN holdt foredrag om udviklingspsykologi. Hun

havde tøj på", og gør dette med en mine som om kommentaren er helt naturlig, så antyder man, at lektor NN har den lille ejendommelighed undertiden at udføre sine akademiske hverv nøgen. Thi kun hvis man gør denne forudsætning har bemærkningen en pointe, og overtræder dermed *ikke* Grices konversationsprincipper. Man kan antyde endnu mere inkriminerende uvaner hvis man siger ting som "Lektor NN holdt foredrag om udviklingspsykologi. Hun var ikke synligt påvirket af amfetamin". Disse antydninger kan være helt bevidste her; man er netop ude på at tilhøreren skal drage en bestemt konklusion vedr. NN's stofvaner, og ovenikøbet på en måde, så taleren ikke bagefter kan anklages for direkte at have sagt noget sådant: Tværtimod har han jo netop sagt, at NN (i dette tilfælde) *ikke* var påvirket af amfetamin.

2. I sin fremstilling bruger Poulsen nu disse to sprogfilosofiske resultater som indbyrdes understøttende komponenter i et argument, der skal vise, som det hedder i afsnit 2, at en tilskrivning af en kontradefineret mental tilstand kun har samtalekontekstuel mening, hvis den forekommer som en såkaldt "betinget tilskrivning", dvs. hvis den tjener til at imødegå en underforstået benægtelse af tilskrivningen. Pointen i argumentet er, at eftersom kontradefinerede mentale tilstande er defineret via deres positive modsætning, så bliver det for sådanne tilstande særligt meningsløst at tilskrive dem, med mindre der er underforstået en mistanke om, at den positive modsætning kunne være til stede. Hvis man f.eks. om en genstand hævder, at den er ægte, så er denne påstand meningsløs, med mindre der forudsættes en eller anden mistanke om at tingen ikke skulle være ægte. For uden en sådan konkret mistanke, der antyder af hvilken art uægheden skulle være - at tingen f.eks. er et falsum, at den er lavet af dårlige materialer, etc. - er påstanden fuldstændig vag, og som sådan kontekstuel malplaceret.

Poulsen har naturligvis ret i, at Grices pointe om konversationel implikatur tjener til at demonstrere og forstærke effekten af pointen om, at kontradefinerede begreber kun må bruges når deres modsætning muligvis er på spil. Ikke desto mindre samvirker de to elementer ikke så harmonisk i Poulsens argumentation, som han går ud fra. Sagen er nemlig den, at det ubestridelige præg af meningsløshed eller malplacerethed af et udsagn, som Poulsen henviser til, undertiden kan forklares *alene* ved henvisning til Grices konversationelle principper, her specifikt det princip at der ikke er nogen pointe i at sige noget, som alle må formodes at vide eller forvente i forvejen. Det betyder, at denne effekt af meningsløshed eller malplacerethed i dette tilfælde *ikke* skyldes, at en givet begreb er kontradefineret, og dermed ikke står for en positiv, intrinsisk definerbar egenskab. Det skyldes alene, at man her forsynder sig imod principperne for fornuftig kommunikation.

At det forholder sig således skulle i øvrigt være klart ud fra nogle af de eksempler vi har nævnt oven for. Udsagnet "Lektor NN holdt foredrag for de nye studenter i psykologi. Hun havde tøj på" forekommer umiddelbart aparte og leder let til Griceanske implikaturer i retning af, at lektor NN undertiden tilsidesætter gængse ideer om passende påklædning på arbejdspladsen. Men det viser naturligvis ikke, at udtrykket "at have tøj på", eller, for den sags skyld, ordet "tøj", er et kontradefineret udtryk. Ordet "tøj" er både logisk og grammatisk

primært i forhold til udtrykket "upåklædt". Der er ingen vanskelighed i at definere ordet "tøj" ved at pege på et konkret stykke tøj og give en kort redegørelse for hvordan det bæres.

Ved sin argumentationsmåde løber Poulsen en risiko for at begå det som John Searle har kaldt "the assertion fallacy" (Searle 1970, s. 141 f.). Det er den fejlslutning at fortolke en *pragmatisk* egenskab ved hævdelser som et *semantisk* træk ved de anvendte ord. Man ville f.eks. begå denne fejl, hvis man fortolkede det aparte ved sætningen "Lektor NN holdt foredrag for de nye studenter i psykologi. Hun havde sko på" som udtryk for et semantisk træk ved begrebet "sko". Det er der jo nok ingen der kunne finde på - men ifølge Searle er der vigtige påstande i filosofien der har været baseret på denne fejlslutning. Wittgenstein hævdede f.eks., at man ikke meningsfuldt kunne sige, "Jeg ved at jeg nu har en smerte" (Wittgenstein 1953, §246), og udledte deraf visse konklusioner vedrørende semantikken for ordet "smerte" - han tog det bl.a. som belæg for, at en smerte (og andre mentale størrelser) ikke er "genstande", der befinder sig i bevidstheden, men i stedet har en helt anden ontologisk status. Ifølge Searle beror ejendommeligheden ved udsagnet "Jeg ved at jeg nu har en smerte" udelukkende på det *pragmatiske* forhold, at vi går ud fra, at smerter har en så påtrængende oplevelsesmæssig karakter, at man (desværre) uundgåeligt ved hvis man har dem; derfor er der ingen pointe i at udsige dette om en konkret smerte. Aparteheden er beslægtet med den som præger sætningen "Jeg ved godt hvad mit navn er", som, i det mindste hvis den kommer fra en voksen, tilsyneladende normal person, ville vække undren: Er det ikke en selvfølge, at en voksen person ved hvad han selv hedder? Men dette har naturligvis ikke noget at gøre med *semantikken* (betydningsindholdet) af ordet "navn".

Situationen er med andre ord følgende: De ejendommeligheder ved visse psykologiske tilskrivninger, som Poulsen nævner, kan potentielt forklares på to måder, en (rent) pragmatisk og en semantisk. Det er kun i det sidste tilfælde, at ejendommelighederne er symptom på en egenskab ved selve de anvendte begreber - nemlig den egenskab at de er kontradefinerede og dermed ikke står for noget homogent, positivt definerbart, enhedsligt mentalt fænomen.

3. Vi kan nu se på nogle af Poulsens eksempler og spørge hvordan det forholder sig for hver af dem: Begås der her "the assertion fallacy", eller viser argumentationen virkelig, at vi har at gøre med kontradefinerede begreber? Så vidt jeg kan se er svaret, at Poulsens argumentation holder i de fleste tilfælde. Faktisk mener jeg kun at der er ét tilfælde, hvor han klart begår den pågældende fejlslutning. Lad mig tage det først, og dernæst knytte nogle kommentarer til de tilfælde, hvor argumentationen holder.

(Jeg vil se helt bort fra eksemplet "frivillig" eller "med fri vilje", der som bekendt har været genstand for en intens filosofisk diskussion gennem århundredet).

Svipseren gælder begrebet "bevidsthed". Her mener jeg at Poulsen begår "the assertion fallacy" med et brag. Han tilskriver mao. begrebet "bevidsthed" en egenskab, som i virkeligheden stammer fra de talehandlinger der gør brug af dette udtryk. For selvfølgelig er det rigtigt, at en påstand om at en given person i en given situation er ved bevidsthed, ofte vil forekomme aparte, og vil give anledning til Grice-

implikaturer. Hvis man siger, "Lektor NN holdt foredrag for de nye studenter i psykologi. Hun var ved bevidsthed under foredraget" vil dette forekomme ejendommeligt. Påstanden vil umiddelbart give anledning til formodninger om, at lektor NN er kendt for gå i søvne og undertiden at afholde forelæsninger under sådanne somnambulistiske omstændigheder, eller tilsvarende ejendommeligheder, således at ytrerens pointe her skønnes at være at underrette os om, at den pågældende forelæsning *ikke* var en af disse uheldige seancer. Men dette har intet at gøre med semantikken for ordet "bevidsthed", men den selvfølgelig antagelse - i dette tilfælde nærmest en tautologi - at en person som holder foredrag jo dog må være ved bevidsthed. At komme til det omvendte resultat er og bliver en fejlslutning - selv om Poulsen givetvis er i godt selskab her, idet Wittgenstein i et par paragraffer om bevidsthed i *Philosophical Investigations* øjensynligt antyder et tilsvarende standpunkt (§§ 416 f.).

Derimod tror jeg overvejende at Poulsen rammer rigtigt med de eksempler, som mere specifikt kommer fra udviklingspsykologien og som selvfølgelig er dem der særligt har hans interesse. Det gælder begreber som "identitet", "autonomi", "selvværd", "autentisk", og mange andre. Her tror jeg Poulsen har ret i, at disse begreber i deres udgangspunkt er kontradefinerede, dvs. at de i deres (dagligdags) brug anvendes til at udelukke diverse (heterogene og situationsspecifikke) påstande om, at en person i en given situation *ikke* var autonom, *ikke* havde selvværd, etc.

Poulsens kritik er efter min mening værdifuld her, og den ligger i forlængelse af, og underbygger, visse traditionelle kritikker af psykologisk begrebsdannelse som går ud på, at psykologien skaber reifikationer og pseudoessenser hvor der i virkeligheden blot er en flertydig, situationsspecifik og ad hoc anvendelse af visse tilskrivninger i intersubjektive situationer. Det er tilskrivninger som i virkeligheden mere har at gøre med en persons forhold til sine sociale omgivelser end til en "indre" tilstand. Sådanne kritikker har undertiden været udtrykt i form af påstande om, at de pågældende mentale tilstande var blotte "sociale konstruktioner". Påstande om at noget er en "social konstruktion" har været populære i psykologien (og i mange andre discipliner) i de senere årtier, og ofte er de udtryk for slet forståede filosofiske argumenter. Men jeg tror at der er nogen sandhed i at sige at visse mentale tilstande, som f.eks. følelser, til dels er sociale konstruktioner. F.eks. er et begreb som jalousi en social konstruktion i den forstand, at denne "følelse" ikke er en bestemt introspektivt identificerbar kvalitet ved bevidstheden, men i stedet en, muligvis tillært eller socialt konditioneret, reaktion på eller forholden sig til bestemt sociale situationer, nemlig situationer, hvor et samfunds normer kræver, at en person hævder en bestemt ejendomsrettighed eller et privilegium over for en potentiel krænker. Vi skal give udtryk for jalousi hvis andre personer viser en for påtrængende interesse for en person vi er følelsesmæssigt knyttet til, især hvis denne interesse søger at udelukke os fra at have samme intime forhold.

Hvorvidt et begreb er kontradefineret i en sådan grad, at det altid fører til pseudotilskrivninger hvis det anvendes i en ikke-betinget betydning, er givetvis noget, som ikke kan afgøres ved en hastig analyse af begrebets brug, og slet ikke dets brug i dagligdags, ikke-tekniske kontekster. Det er til syvende

og sidst noget, som kun kan afgøres ved en undersøgelse af de eksisterende teoridannelser inden for det givne område, samt en vurdering af deres frugtbarhed. Måske kan begrebet "sundhed" bruges til at illustrere pointen. Der er ingen tvivl om, at begrebet "sundhed" er kontradefineret: Begrebet om "sygdom" er primært i forhold til begrebet om sundhed, der er bestemt som fravær af sygdom. Eller rettere: Begrebet "sundhed" er defineret ved fraværet af diverse, konkrete og identificerbare sygdomme, der i sig selv er positivt definerede. Hvert af begreberne for sygdomme, hvad enten de er somatiske eller psykiske, er bestemt positivt ved forekomsten af et bestemt konkret fænomen, en infektion, en misdannelse af kroppen, en psykisk abnormalitet, etc. Sundhed er blot fraværet af dette.

Ikke desto mindre udelukker dette ikke nødvendigvis, at man teoretisk kan søge at udarbejde en model af det sunde, dvs. normale, velfungerende menneske, og at formulere en teori om dette. En sådan teori ville muligvis blive så generel, at den ville blive tom og ufrugbar: Den ville udelukkende bestå i banaliteter. Men dette kan ikke afgøres på forhånd, men må fremgå af det videnskabelige arbejde. Kort sagt tror jeg, at Poulsens overvejelser over kontradefinerede begreber ikke kan bruges som en slags genvej til at forkaste psykologiske teorier, uafhængigt af en grundig vurdering af deres frugtbarhed. Derimod giver hans overvejelser os en ny og vigtig synsvinkel hvorudfra en sådan vurdering kan foretages. Jeg går ud fra, at Arne Poulsen heller ikke har forestillet sig sagen anderledes.

Referencer

- Austin, J. (1962) : *Sense and Sensibili*, Oxford University Press, Oxford.
Grice, H.P. (1975): "Logic and Conversation", i *The Logic of Grammar*, red. Donald Davidson og Gilbert Harman, Dickenson Publishing Company, California.
Searle, J. (1970): *Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge.
Wittgenstein, L. (1953): *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Oxford.